

УДК 159:323.248

Кудерміна Олена Іванівна –
доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри юридичної
психології Національної академії
внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Здійснено аналіз психологічних детермінант, критеріїв оцінки, типів і форм політичної поведінки сучасної молоді в Україні. Доведено, що політична поведінка є складним та багатогранним явищем політичного життя спільноти. Аргументовано суттєве прикладне значення цього феномена в сучасних умовах державотворення українського суспільства, адже він дає змогу прогнозувати вектори розвитку політичної поведінки громадян, певною мірою впливати на неї та спрямовувати ці вектори в бажаному для політичних інститутів і суспільної системи загалом напрямі.

Ключові слова: політична поведінка; психологічні чинники; конвенціональність; правова нормативність; соціальна залученість; політична ідентифікація.

На сьогодні політична насиченість повсякденного життя українського громадянина є неспростовним фактом. Зазначена думка ґрунтується на низці соціальних маркерів: незалежно від місця проживання, віку й статі людини в нашій державі політичні перетворення посідають чільне місце в її життєдіяльності, слугуючи головною темою для обговорення; політична приналежність подружжя постає домінантою розвитку родинних стосунків; спілкування дітей і підлітків пронизано політичними слоганами й штампами тощо. Політично активний період становлення будь-якої держави актуалізує увагу науковців до феноменів, що характеризують буття особистості у сфері політичних звершень. Аналіз цих явищ передбачає досягнення

науково-теоретичних (виявлення закономірних та атрибутивних ознак) і прикладних (визначення методів моделювання та впливу) цілей. Серед традиційних, хоча й недостатньо вивчених, явищ політичного виміру людини, на нашу думку, доцільно виокремити політичну поведінку особистості.

Політична поведінка є складним і багатограним феноменом політичного життя спільноти. Його аналіз у сучасних умовах державотворення українського суспільства має суттєве прикладне значення, оскільки дає змогу прогнозувати вектори розвитку політичної поведінки громадян, певною мірою впливати на неї та спрямувати ці вектори в бажаному для політичних інститутів і суспільної системи загалом напрямі. Водночас аналіз досвіду новітньої історії української держави надає можливість виділити найбільш політично активну та дієву частину нашого суспільства – молоде покоління віком 15–34 років.

Зазначене зумовило наш науковий інтерес до визначення психологічної детермінації політичної поведінки сучасної молоді в Україні.

Політичну поведінку в сучасному науковому обігу визначено як сукупність дій і вчинків суб'єкта політичного життя відносно політичної практики. Типи та форми політичної поведінки людини є досить різноманітними, а тому потребують подальшої деталізації.

Термін «політична поведінка» походить із психології біхевіоризму та є наслідком застосування методу «поведінки, за якою спостерігають». Зазначений метод ґрунтувався на фіксуванні зовнішніх проявів політики та виключав із предметного поля дослідження політичні позиції, переконання та інші суб'єктні компоненти активності людини в політичному житті. Політичні біхевіористи запропонували ситуативний підхід до аналізування чинників політичної поведінки особистості. Ситуативними чинниками вони вважали фізичне, органічне й соціальне середовище. Ці фактори мають об'єктивний характер, їх можна безпосередньо відслідковувати й спостерігати за ними ззовні. Головна мета досліджень політичної поведінки з позицій ситуативного підходу – виявлення кореляційного зв'язку між вчинками людини та чинниками середовища.

Яскравими представниками ситуативного підходу можна вважати науковців Колумбійської школи, які створили соціологічну модель теоретичного дослідження політичної поведінки. Соціологічна модель за своїм змістом є структуралістичною. Вона ґрунтується на аксіоматичному припущенні, що в суспільстві є сталі об'єктивні, такі, що існують поза волею та свідомістю людей, соціальні утворення – структури (групи, спільноти, статуси, ролі), що «пов'язують» людей і визначають їх політичну поведінку.

Результатами реалізації ситуативного підходу є також визначення американським дослідником С. Ліпсетом прямої залежності між двома об'єктивними чинниками: рівнем соціально-економічного розвитку та встановленням демократичного режиму в суспільстві. Іншим різновидом цього підходу є теорія політичного обміну П. Блау, відповідно до положень якої учасники політичного процесу включаються в нього, змагаючись один з одним, наприклад так, як це відбувається в економіці: хто вкладає більше коштів, часу та сил, той може розраховувати на одержання від політики більшої «винагороди». Водночас політичну поведінку розглядають як результат раціональних рішень людини щодо отримання максимальної вигоди. Цю модель застосовують у «примітивному» психологічному аналізі можливого прогнозування результатів виборів і прийнятті певних рішень політичними лідерами. Примітивізм наведеної моделі полягає в розгляді особистості суто як «ринкової істоти», залишаючи поза увагою прояви емоційно-вольової сфери людини, ірраціональність учинків особи, її цінності й переконання тощо.

У працях представників Чикагської школи соціології головною темою наукових досліджень політичної поведінки людини є проблема мотивації. На ній зосереджено увагу з метою пояснення причин, що спонукають людей брати участь у політичному житті суспільства. Г. Лассуелл під час створення експлікативної моделі політичної поведінки прагнув ґрунтуватися на положеннях психоаналітичної концепції, що дало змогу йому сформулювати низку важливих методологічних принципів. Вони не втратили своєї актуальності в умовах сьогодення, зокрема йдеться про:

підкреслення значущості індивідуальної біографії суб'єкта в розгляді політичної поведінки. Глибинне розуміння мотивів політичних дій окремих людей передбачає аналіз їх індивідуального досвіду;

визначення важливості ірраціональної складової політичної поведінки. Людина не завжди диференціює та розуміє мотиви власних учинків у політичному вимірі;

констатацію наявності прихованих мотивів, що унеможлиблює прогнозування однозначних реакцій людини на зовнішні стимули.

Революційні для 40-х рр. ХХ ст. переконання Г. Лассуелла визначили подальші вектори розвитку політичної психології в напрямі дослідження політичної поведінки особистості, але їх психоаналітичний радикалізм не дав змоги здійснити комплексний аналіз детермінації активності людини в просторі політичних «штормів».

Для теоретиків конфліктологічного напрямку, наприклад Г. Екстайна, притаманне уявлення про політичну поведінку як безпосередній наслідок існування зіткнення в різноманітних сферах життєдіяльності людини: від наявності особистісного конфлікту до розгортання зовнішньополітичного. Конфлікт і згода розглядаються як два нормальні стани людського існування. Водночас у політиці, на відміну від з'ясування міжособистісних стосунків за допомогою бійки, конфлікт набуває певних умовних форм, що передбачають визнані суспільством способи подолання конфліктних ситуацій (домовленість про ненапад, операції щодо підтримання миру тощо).

Р. Хакфельд та Дж. Спраг, вивчаючи особистості інформаційних впливів виборчої кампанії 1984 р. у США, зробили висновок про те, що люди самі в межах власних політичних уподобань створюють інформаційні мережі, якими одержують нову політичну інформацію. Зазначені мережі здебільшого визначаються соціальним контекстом, навколишнім середовищем особистості. На думку науковців, для розуміння чинників і змісту політичних уподобань людини, що зумовлюють її політичну поведінку, важливо проаналізувати соціальне середовище особистості, характер її міжособистісних стосунків та комунікацій. Це свідчить про таке: громадяни різняться, і ці

відмінності не є простим результатом індивідуальних характеристик, схильностей та особливостей їх власної біографії – їх виникнення спричинене також впливом мікросередовища, у якому вони живуть і працюють. Такі дослідження слугували підґрунтям для розвитку контекстуальних теорій політичної поведінки й теорій інформаційних мереж.

У межах контекстуальних теорій передбачено, що розуміння людьми політики та політичних подій відбувається, насамперед, під впливом їх безпосереднього оточення. Представники зазначеного підходу не наполягають на думці, що люди одержують найбільшу частину політичної інформації під час спілкування із сусідами, оскільки в сучасному суспільстві головним джерелом політичних новин є національні засоби масової інформації. Водночас саме навколишнє середовище, тобто соціальний контекст, допомагає людині формулювати думку про події, що відбуваються, наділяючи їх особистісним сенсом.

Соціальне середовище включає людей, з якими особистість взаємодіє (родина, друзі, колеги, сусіди), а також інститути (школа, робота, церква, громадські об'єднання тощо). Вони структурують цю взаємодію. Контекстуальна взаємодія не самодетермінується із соціального середовища, вона є результатом навчання та дій людини в інформаційному просторі.

Специфіку впливу навколишнього середовища, або контексту, визначає зміст інформації, що циркулює всередині соціальних груп, до яких залучено особистість. Взаємодіючи з іншими людьми, обмінюючись із ними інформацією, особа долучається до поширених у цьому середовищі політичних суджень і думок. Таким чином, контекстуальна взаємодія є наслідком «структурування» політичної інформації в межах соціального середовища.

Пошук причин, що пояснюють зміст політичної поведінки особистості, передбачає дослідження власне психологічної природи вчинків громадян. Сучасне тлумачення політичної поведінки ґрунтується на досить різних методологічних засадах, проте здебільшого всі вони включають до схеми «стимул – реакція» проміжні чинники, певну «середню ланку», якою може бути установка, мотив, переконання чи цінність, притаманна окремішій особистості чи групі. Узагальнюючи наведене, слід

констатувати, що політичну поведінку не доцільно аналізувати й пояснювати наявністю безпосереднього впливу політичних стимулів. За виключенням, мабуть, найпростіших проявів політичної активності, характерних для ситуації виживання. Водночас усі інші вияви опосередковані політичною діяльністю, її відображенням у психологічному вимірі особистості.

Традиційно виокремлюють такі чинники формування політичної поведінки особистості: зовнішнє середовище як джерело стимулювання політичної поведінки людини; потреби діючої особистості чи групи; мотиви, притаманні суб'єктові; його установки, цінності, орієнтації, переконання та цілі; особистісні атрибути ролей, стилів прийняття рішень, міжособистісних стосунків; особливості когнітивної сфери особистості; типові для суб'єкта дії та вчинки; зворотній зв'язок між поведінкою особистості й об'єктивними умовами політичної дійсності.

Зазначений перелік не є вичерпним і потребує подальшого опрацювання. Водночас, на нашу думку, він може слугувати основою для аналізу психологічних детермінант політичної поведінки сучасної молоді в Україні.

Важливим питанням у межах аналізу психологічної детермінації є характеристика типів і форм політичної поведінки сучасної молоді. З позиції ставлення людей до політичної реальності, соціально-психологічної реакції на неї можна визначити такі типи політичної поведінки: адаптивна, активна, конформна, пасивна, лабільна, протестуюча, індіферентна тощо.

Диференціювання типології політичної участі на конвенціональні та неконвенціональні форми започатковано в працях американського соціолога Лео Мільбрайта і в сучасній науковій літературі має такий вигляд:

1. Конвенціональні форми: абсентеїзм, читання друкованих видань про політику, обговорення політичних сюжетів із друзями та знайомими, голосування, робота щодо просування іміджу політичної партії чи кандидата, переконування інших голосувати певним чином, участь у мітингах і зібраннях, звертання до провладних структур чи їх представників, виявлення активності в ролі політичного діяча тощо.

2. Неконвенціональні форми: підписування петицій, участь у заборонених демонстраціях, бойкотах, відмова від

сплати податків, участь у захваті будівель, підприємств, сидячих страйках у їх межах, блокування дорожнього руху, участь у стихійних страйках.

Більш деталізовану типологію, що складається з шести форм політичної участі, обґрунтовують В. Костюшев і В. Горьковенко, додаючи до неї критерій рівня активності суб'єкта [4].

На нашу думку, характеристика форм політичної поведінки особистості в сучасних умовах потребує певного уточнення критеріїв її здійснення. Насамперед, це стосується негласного ототожнення понять «конвенціональність» та «правова припустимість» чи «правова нормативність», що є некоректним та безпідставним. Конвенціональність в епістемологічному розумінні визначає співвідношення між загальноприйнятим та індивідуальним, зовнішніми приписами поведінки та внутрішніми її джерелами, традиційним і незвичним тощо. Це дає змогу нам припустити, що конвенціональність доречно інтерпретувати відповідно до її первинного тлумачення – «загальноприйнятий, традиційний». Відповідно, ототожнення конвенціональності та правової нормативності є недоречним, особливо під час деталізації форм політичної поведінки окремих груп суб'єктів політичної дійсності.

Уведення диференціації критеріїв конвенціональності та правової нормативності політичної поведінки молоді виглядає доцільним з огляду на такі результати досліджень: чверть молодих людей у країнах Заходу змінює власні політичні вподобання протягом двох місяців; у віці 18–25 років власну партійну приналежність змінюють близько 40 % молодих людей [5]. Особливості політичної поведінки молодої людини в нашій державі, що зумовлені складністю політичної ідентифікації, відповідають конвенціональності, але зовсім не характеризуються порушенням наявних правових норм.

Сучасній молоді України, з огляду на результати останніх подій у державі, можуть бути притаманні одночасно ознаки:

конвенціональних і неконвенціональних форм політичної поведінки низького рівня активності за умов повної відповідності існуючим правовим нормам (свідоме ухиляння від участі у виборчих процесах, відповідальності за політичне майбутнє держави, періодична зануреність у віртуальні

«соціальні мережі» з метою критики перебігу суспільних процесів, підписування опозиційних звернень, ультимативних петицій до різних ланок влади);

конвенціональних і неконвенціональних форм політичної поведінки високого рівня активності за умов суттєвих порушень наявних правових норм (участь в опозиційних мітингах і зібраннях екстремістського характеру, блокування дорожнього руху, захват будівель тощо).

З огляду на зазначене, представникам старшого покоління нашої держави переважно властива політична поведінка з атрибутами конвенціональності, що характеризується високою активністю та правовою нормативністю.

Для здійснення аналізу психологічних чинників політичної поведінки суб'єкта важливим є питання щодо окреслення трьох основних форм прояву активності людини, а саме: інстинктів, навичок та розумної форми, що відображаються в її політичному житті. Інстинкти вважають біологічно детермінованими передумовами поведінкових проявів суб'єкта в політичному просторі. Вищезазначені дослідження Г. Лассуела в психоаналітичному руслі дає змогу визначити вплив схильності до агресії, нарцисизму, сексуального ствердження та почуття провини на політичну поведінку особистості. Прагнення до набуття поваги оточуючих, задоволення сексуальних та агресивних схильностей за допомогою влади можна розглядати як особистісну реакцію на соціальні обставини, що спричинена неусвідомленими прагненнями. До групи інстинктивних поведінкових проявів слід включити також імпульсивні емоційні реакції, що суперечать сталим політичним переконанням людини. Водночас, як ми вже зазначали, під час аналізу психологічної детермінації політичної поведінки особистості цей підхід не можна розглядати як головний.

Іншою формою активності людини є навички. На відміну від вроджених інстинктів, вони є результатом життєвого досвіду та навчання. Політичні навички особистості – це певні сталі, сформовані форми активності людини, що зумовлюють її рольову поведінку як учасника політичного процесу; звички особистості як наслідок впливу певної політичної культури; наявні

стереотипи, тобто результат повторення певних політичних дій, що спрощують прийняття рішення в політичному процесі.

Сформованість політичних навичок передбачає, що громадянин знає, як діяти в межах властивої йому політичної ролі, щоб досягнути найбільшого ступеня результативності. Більшість психологічних технологій, претендуючи на розвиток політико-правової свідомості сучасної молоді в Україні, засновані на поведінковому підході та зводяться до схеми «зовнішній стимул – суб'єктна реакція». Їх пропонують у тренінговій формі, проте, на жаль, не враховують можливої актуалізації потенційного запиту на інший стимул та, відповідно, іншу реакцію суб'єкта в політичному житті.

Розумні дії суб'єкта політичного процесу можуть бути розглянуті за допомогою декількох критеріїв, а саме: ефективності (порівняння мети з результатом); усвідомленості політичних дій; відповідність політики, що здійснюється, вищим цінностям. Водночас головна відмінність цієї форми політичної активності полягає у вираженому цілепокладанні.

У межах нашого теоретичного аналізу ми вважаємо за доцільне розглянути психологічні детермінанти останньої форми політичної активності сучасної української молоді. Це зумовлено перспективою формування саме розумної форми політичної активності молодих людей як передумови становлення свідомих суб'єктів політичних перетворень у нашій державі, дії яких будуть відповідати наявним у ній правовим нормам.

Важливими серед психологічних чинників політичної поведінки молоді є особливості реалізації в сучасних політичних умовах нашої держави механізму соціальної залученості. Політичні реалії сьогодення молодій людині передбачають наявність особливостей її *психологічної* та *практичної* залученості до актуальних політичних процесів. Кипіння політичних пристрастей останніх двох років призвело до значного збільшення рівня психологічної залученості молоді до політичних перипетій суспільного життя. Завдяки ЗМІ та спілкуванню в соціальних мережах політичні події стали однією з ключових тем повсякденного життя молоді людини. Це стосується не тільки далекого зовнішнього контуру, а й має прояв у змінах нормативно-правових та організаційних засад

освіти, оновлення керівної ланки вищих навчальних закладів тощо. Водночас різке відчуження від традиційних для суспільства форм політичного життя, «політичний стрес» призводить до деформування практичного рівня соціальної залученості особистості. Зазначене зумовлює виникнення психологічної готовності до альтернативної, поза- чи антисистемної суспільної діяльності. Її поява – сприятливе підґрунтя для використання окремими політичними силами потенційно активного прошарку населення нашої держави для досягнення суто прагматичних цілей. Соціальна залученість особистості може мати ціннісноорієнтовану чи інструментальну спрямованість. Залученість, зумовлена цінностями, які молода особа продукує в процесі усвідомлення нею власних інтересів і переваг, безпосередньо корелює з психологічною залученістю до професійної діяльності [1].

Об'єктивні реалії економічної ситуації в нашій державі зумовлюють виникнення сумнівів у наявності серед політично активної плеяди молодих політиків останніх років переважної більшості особистостей ціннісно орієнтованої спрямованості. Свідома заміна людиною успішної, особистісно значущої професійної кар'єри на невизначений альтруїстичний шлях суспільного добробуту – це не типове для загалу рішення. Інструментальний тип соціальної залученості особистості характеризується утилітарною участю в суспільно-політичному житті з метою підняття «соціальним ліфтом», одержання значних соціальних переваг без докладання надмірних зусиль. Наявність у політичному просторі молоді з таким типом соціальної залученості не тільки можлива, а й зумовлена об'єктивними чинниками сьогодення.

Наступною психологічною детермінантою політичної поведінки сучасної молодої людини, на нашу думку, може бути установка щодо розрізнення «своїх» та «чужих». Сам факт об'єднання людей у певну спільноту сприяє мотивації щодо пошуку ворога та суперника. Ступінь реальності й відчуття цього «чужого» обґрунтовує психологічні засади та швидкість консолідації спільноти. Основним механізмом формування образу іншої спільноти є порівняння. Усі елементи політичної поведінки та політичної діяльності (традиції, ритуали, символіка,

програмні заяви тощо) «чужої» спільноти сприймаються шляхом перебільшення їх несхожості з власними зразками. Водночас чим менший досвід безпосереднього спілкування з «чужою» спільнотою, гостріший дефіцит достовірної інформації про неї, тим більш викривленим (упередженим) постає образ цієї спільноти. В умовах виразного розмежування політичних уподобань громадян нашої держави, наявності гострої політичної боротьби молодь стає «улюбленим» об'єктом для впливу ідеологічно спрямованих інформаційних закликів заангажованих ЗМІ. Підґрунтям суджень молоді про іншу політичну спільноту в цьому разі слугують випадкові риси, стереотипи суспільної свідомості, психологічний закон «перенесення репутації» (уявлення про окремих представників партії переносяться на всю організацію, яку вони представляють). Мотиваційна складова політичної поведінки за таких умов зумовлює жорстку й ортодоксальну активність молоді людини.

У структурі установок сучасної молоді існує ще одна психологічна детермінанта, що зумовлює особливості конвенціональності, рівня активності й відповідності правовій нормативності політичної поведінки сучасної молоді в нашій державі. У цьому разі йдеться про викривлення декларованих засад політичної активності, зокрема первинно заявлена потреба у свободі згодом заміщується прагненням до влади. Усі першочергові дії в політичному просторі за участі молоді в Україні відбуваються завжди під гаслами «свобода слова», «свобода волевиявлення» тощо. Проте чомусь згодом вони з протестних заходів перетворюються на суто неконвенціональні, з високим рівнем активності, стають такими, що не відповідають наявним правовим засадам української держави. Ці політичні дії продиктовані вже не задоволенням потреби у свободі, а безпосереднім проявом задоволення потреби у владі.

Низький рівень політичної культури суспільства, притаманні громадянам стереотипи політичного сприймання дійсності призводять до розмивання допустимих правових меж політичної поведінки. Сучасній молоді властивий девіз «дозволено все, що не заборонено законом». Таким чином, ми можемо визначити ще одну психологічну детермінанту

політичної поведінки молоді людини. Шлях аргументування власної політичної позиції, доведення її до різних електоральних верств населення – шлях довгий та не дуже зручний.

Наведені детермінанти не вичерпують усіх психологічних засад політичної поведінки сучасної молоді в Україні. Безумовно, зазначений предмет дослідження потребує подальшого теоретичного й емпіричного опрацювання. Проте окреслені в статті тенденції дають змогу визначити характерну для сучасного молодого громадянина України невітшну ознаку: керуватися у власній політичній поведінці зразком конвенціональної для демократичних країн активності, що перебуває в межах правових норм, українська молодь не поспішає. Водночас виявлення неконвенціональної політичної поведінки високого рівня активності, що передбачає порушення правових засад існування суспільних відносин, стає дедалі більш звичним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дилигенский Г. Г. Социально-политическая психология / Г. Г. Дилигенский. – М. : Наука, 1996. – 303 с.
2. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая кн., 2001. – 496 с.
3. Политическая психология : [учеб. пособие для вузов] / под ред. А. А. Деркача, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева. – М. : Акад. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2001. – 858 с.
4. Костюшев В. В. Социологическое описание коллективных протестных действий: информационная база данных акций протеста (PRODAT-SPb) / В. В. Костюшев, В. В. Горьковенко // Общественные движения в современной России: от социальной проблемы к коллективному действию. – М. : Ин-т социологии РАН, 1999. – С. 144–177.
5. Шестопап Е. Б. Политическая психология : [хрестоматия] / Е. Б. Шестопап. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 304 с.